

Marjeta Drobnič*V deželi Obaba*

O delu Bernarda Atxage

Bernardo Atxaga je pisatelj, ki piše v euskari, euskeri, v baskovskem jeziku, potem pa se trudi tudi s prevajanjem svojih del v španščino, sam ali v sodelovanju s prevajalko Arantxo Sabán. Je tisti pisatelj, ki se v svojem literarnem ustvarjanju loteva nepogostih in nevhvaležnih tem, kot so sodobna baskovska stvarnost, Organizacija, policijska represija, s katerimi neprijetno dreza v osir, to je tako v današnjo razdvojenost baskovske družbe kot odnos celotne španske družbe do Baskov. Kajti poleg tega je Atxaga tudi pisatelj, ki se s svojo kritično držo ne zavezuje nikomur, tako v življenju kot v svoji literaturi ne priznava krute igre "če nisi z mano, si proti meni", temveč poudarja doživljanje posameznika in njegovò pravico do življenja, mišljenja in ustvarjanja.

V euskari pišoči avtorji ustvarjajo literaturo v jeziku, ki ni indoevropski in je zato zelo izoliran, ki se ga je romanizacija komaj dotaknila in ki ga nikoli ni govorilo več kot sedemsto tisoč ljudi (Baskov je danes približno dva milijona sto tisoč). Ne le da vedo, da njihovih del v izvirniku ne bo bralo veliko ljudi, temveč se morajo spoprijeti tudi s svojim sredstvom literarnega izražanja, z jezikom, ki ga ne bralec ne oni niso vajeni, kajti sodobnim baskovskim avtorjem manjka predhodnik, dela, kjer bi se lahko

naučili svojega jezika in našli referenco za svoje literarno ustvarjanje.* Bernardo Atxaga v svoji kratki biografiji k *Obabakoaku* (1989) pripoveduje, kako je z dvajsetimi leti začel brati, tri leta pozneje pa prebral vso baskovsko literaturo, kar je Francu ni uspelo sežgati. Represijo omenjajo kot enega poglavitnih vzrokov za tako majhno število govorcev euskare, prav tako množično priseljevanje v Euskadi v zadnjih stotih letih. Raba jezika med baskovskimi prebivalci pa ni pogosta tudi zaradi pretekle skromne kulturne razvitosti, povezane z jezikom euskara. Datum začetka baskovske književnosti postavljajo v 16. stoletje: leta 1545 so v Bordeauxu natisnili knjigo pesmi duhovnika iz francoske Navarre, Bernarda Dechepara; v istem stoletju je skupina prevajalcev pod vodstvom Joannesa Leizarrage, čigar vzorec rabe nekakšnega nadnarečnega in arhaičnega jezika ni bil primeren za pogovorni jezik, prevedla Novo zavezo in kalvinistične spise. V 17. stoletju so v euskari ustvarili pesniška in prozna dela, ki dosegajo visoko literarno in intelektualno raven in katerih jezik ima veliko izrazno moč, saj je njegova raba zmerna, v njej ni pretiravanja ne s knjižnimi ne s ljudskimi prvinami. Pisali so jih cerkveni možje, bralo kar precej bralcev v mestih, najopaznejši in najpomembnejši za baskovsko književnost pa je bil Pedro de Axular, ki je leta 1643 priobčil delo o morali in askezi *Gero* (ali *Guero; Potem*). A od 18. stoletja naprej, ko se je literarno ustvarjanje sicer širilo, se je literarni jezik postopno izgubljal v narečjih in se spreminjal zgolj v orodje za versko vzgojo kmečkega prebivalstva. Kljub prizadevanjem jezuita Manuela de Larramendija, avtorja apologije baskovskega jezika (1728), slovnice (1729) in kastilsko-baskovsko-latinskega slovarja (1745), da bi euskara postala jezik kulture, so izobraženci še naprej uporabljali kastilščino ali francoščino. Larramendi je v svoj slovar vključil številne neologizme, ki so bili del tehničnega ali knjižnega besedišča, njegova vloga pa je pomembna tudi zato, ker je s svojim delovanjem pripomogel k večjemu številu izvirnih besedil, ki niso bila zgolj prenos kastilskih literarnih vzorcev. Vseeno sta bili od 18. do konca 19. stoletja baskovsko kulturno življenje in ustvarjanje precej borni in sporadični, šele s pojavom nacionalizma Sabina Arane Goirija

* Pojma baskovska literatura ali književnost se v tem spisu nanašata le na besedila, napisana v euskari.

(ustanovitelj Baskovske nacionalistične stranke), jezikovnega purista, so se razmere začele spreminjati, avtorji so pisali največ poezijo, posvečati pa so se začeli tudi dramatik, esejistiki, novinarstvu. A umetniški izraz v prozi je bil predvsem zaradi šibke pripovedniške tradicije jezikovno okoren, prisiljen in moteč. Aranistična jezikovna šola, ki je menila, da se je Larramendi pretirano zgledoval po kastilskih vzorih, je s svojo puristično usmeritvijo, njena posledica je bila delno tudi poglobitev družbene razslojenosti na izobražence in ljudsko množico, ustvarila pravila, po katerih so se avtorji zvečine trudili pisati tudi v prvi polovici 20. stoletja, a literarni jezik na začetku stoletja se je v resnici cepil v štiri narečja jezika euskara, še zmeraj pa so baskovski avtorji večino del napisali v kastilščini ali francoščini. Literatura tega obdobja v euskari je formalno in vsebinsko šibka. V obdobju republike se je začelo kulturno gibanje, ki je poskušalo spodbuditi branje v euskari, pojavila se je generacija avtorjev, ki so se zavedali svojega poslanstva, njihova dela so tudi zelo kakovostna, zlasti poezija (Nicolas de Ormaechea "Orixe", José María Agirre "Lizardi"). To gibanje je ustavila državljanska vojna, po vojni pa so se s Francovo diktaturo za baskovsko prebivalstvo Španije začela temna leta represije, odpravljen je bil temeljni baskovski zakon o avtonomiji (sprejet leta 1936), s tem pa so jim bile odvzete tudi vse svoboščine, njihov jezik pa je dobil status španskega narečja, ki ga sploh nihče ne govori. Baskovski izobraženci so se takoj po vojni soočali ne le z omejenimi možnostmi za delo, ampak tudi z drugo veliko težavo: z nadvse majhnim številom in prenizko izobraženostjo baskovskih govorcev, ki naj bi bili naslovniki kulturnega delovanja in tudi nosilci baskovske kulture. V petdesetih letih so začele, kot obramba proti neusmiljenemu diktatorskemu aparatu, v Euskadiju vznikat ilegalne skupine za neodvisnost, najbolj znana izmed njih, levo usmerjena militantna organizacija ETA (1959), je bila v tistih časih bojovnica za državljanske in človeške pravice, pa tudi idejni steber baskovskega ljudstva, tista, ki je poosebljala "Nemogoče" v boju proti "Represiji" ali "Utopijo", hrepenenje po svobodnem Euskadiju. Bernardo Atxaga se v svojem eseju *Iz Euzkadija v Euskadi* spominja ravno tega obdobja, spoznavanja skrite, utopične dežele Euzkadi – ideje, ki je temeljila na uporabi proti obstoječemu – vznemirljivega zavedanja, da je eden izmed varuhov te velike skrivnosti, in otožnosti zaradi stvarnosti, ki hrepenenje in upanje baskovskega

posameznika postavlja v območje neuresničljivega. Akademija euskare ali baskovskega jezika, katere delovanje je bilo tesno povezano z Baskovsko nacionalistično stranko, se je v tistih letih trudila, da bi ga poenotila in ustvarila ravnovesje med sodobno pogovorno in knjižno rabo jezika. V tej pomembni skupini izobražencev in avtorjev, tako imenovani prenovitveni poveljni generaciji, je najpomembnejši socialni pesnik Gabriel Aresti, literarni boter mladih piscev, ki so začeli ustvarjati in dvigati raven baskovskega pisanja v drugi polovici šestdesetih let, njihovi vrstniki ali nasledniki pa so že lahko v enotni euskari (*euskara batua*) brali literaturo, v kateri se zrcalijo raznovrstne tehnike in teme, značilne za sodobno evropsko literaturo. Vseeno je treba pojasniti, da je jezikovno poenotenje sicer ustvarilo zelo uporabno orodje za literarno umetnost, a obenem sta morala tako bralec kot pisec neizbežno sprejeti tudi nekaj njegove izumetničenosti, ta pa je bila v baskovski prozi vzrok za neučinkovito, okorno izražanje. Ravno Bernarda Atxago baskovska literarna kritika postavlja za zgled, saj je njegova pisava tekoča in ekspresivna, v baskovsko literaturo pa prinaša tudi nove prvine svetovnega pisateljskega ustvarjanja. Sam v svoji kratki biografiji pravi: "... literarni jezik nastaja postopno in z delom mnogih ljudi. (...) Ena izmed posledic tega dela je denimo nevidnost nekaterih besed. Kadar bralec v kastilščini bere roman, v katerem je veliko dialogov, verjetno ne bo videl nenehnih 'je rekel', 'je odgovoril', 'je odvrnil'. (...) V euskari ni težav, ko zapi em 'esan' ('je rekel') ali 'erantzun' ('je odgovoril'), nastanejo pa v hipu, ko napišem 'arrapostu' ('je odvrnil'), saj ta beseda bralcu ne zveni domače (...) Baskovski pisatelj tako ve, da se bo njegov bralec ustavil ravno pri tej besedi, da bo beseda v besedilu moteča. (...) Rekel pa bi, da je prva zahteva pri literarnem jeziku, da ni moteč." Literarno življenje v Euskadiju v zadnjih dvajsetih letih je čedalje bolj razgibano, znana in cenjena je postala zlasti njihova poezija, čedalje bolj pa se uveljavljajo tudi pripovedniki.*

* Nekatera znana imena sodobne baskovske literature (po letu 1950) so denimo José Luis Alvarez Emparanza "Txillardegi", Ramón Saizarbitoria, Gabriel Aresti, Jon Miranda, Arantxa Urretavizcaya, Koldo Izaguirre, Amaia Lasa, Joseba Sarrionandia, Joxé Austin Arrieta, Joan Mari Irigoien, Patxi Ezkiaga, Francisco

Bernardo Atxaga ga kličejo, ker je to njegov psevdonim, ime pa mu je José Irazu Garmendia, rojen 1951 v Asteasu, Euskadi, Španija, in še zmeraj se boji policije, kot večina Baskov. Končal je študij ekonomije v Bilbao, delal nekaj mesecev v banki, pa ni zdržal. Raje je odšel v Barcelono študirat filozofijo in se posvetil literaturi. Najprej je pisal kratke zgodbe (vključen je v antologijo *Baskovka literatura, Euskal Literatura*, 1972), svoje prvo delo *O mestu (Ziutateaz, kast. De la ciudad)*, roman, poln nasilja, ki je izhajalo iz Francovega zatiranja baskovske tradicije, je objavil leta 1976, dve leti pozneje pa prvo pesniško zbirko *Etiopija*, v kateri najdemo poleg pesmi tudi kratke zgodbe, podobno kot v poznejši dvojezični zbirki *Pesmi & Hibridi (Poemas & Híbridos)*, 1991). S svojim pesniškim ustvarjanjem uvaja drugačno pesniško estetiko, kot jo pozna baskovska literatura, zavzema pa se za pisavo, ki ni politično, ideološko in jezikovno zavezana. Atxaga v svojih pesmih rad predstavlja urbano okolje, ljudi, ki živijo na obrobju družbe, ali trpeče in lačne ali zapuščene in osamljene, ki se jim življenjska iluzija in utopija zmeraj znova približujeta in odmikata, nikoli pa udejanjita, se pogosto loteva skrajnosti in nasprotij, kot so mesto – narava, lepota – groza, Večno – Nikoli. Gre za pripovedno poezijo, ki je nastajala tudi ob delovanju Bande Pott, umetniške skupine, katere člani so bili med drugimi tudi znani baskovski glasbenik Ruper Ordorika, pisatelja Joseba Sarrionandia in Joxemari Iturralde, in na delovanje katere so vplivali zlasti baskovski pesnik Gabriel Aresti, evropski avantgardni tokovi, Beat Generation, pop art, rockovska in pop glasba.

Atxaga poleg romanov, kratkih zgodb in poezije piše tudi dramska dela, besedila za pesmi, radijske igre in otroško literaturo. Ena izmed njegovih knjig za otroke, ki jo je treba omeniti, saj je doživela res velik uspeh pri bralcih, tudi starejših, in je tudi prevedena v več jezikov, je roman *Spomini neke (baskovsko govoreče) krave (Memorias de una vaca (vascoparlante)*, 1991). Gre za razgibano zgodbo o nadvse duhoviti, inteligentni in prikupni baskovski kravi Mu, ki razmišlja po kravje dobrodušno, a zelo filozofsko, in ki jo vihre španske državljanske vojne prisilijo, da zbeži iz svojega rojstnega kraja in se mora nekaj časa potikati

---

Javier Irazoki, Luis María Mújika, Juan María Lekuona, Felipe Juaristi.

naokrog. Njeno življenje je polno zabavnih pustolovščin (veliko ljudi je v vojni lačnih in kravo, ki se ji je treba, kadar začuti lakoto, le skloniti in pomuliti sočno travo, vidijo le kot kravo, postavno in zaobljeno), pred bralcem pa se razgrne njen bogati notranji svet in njeno okolje: kravji sorodniki, prijatelji in tisti, s katerimi imajo krave največ opravka – ljudje.

Delo, s katerim se je Bernardo Atxaga uveljavil tako v Španiji kot v tujini, je roman *Obabakoak** (1988; španska državna nagrada za literaturo, nagrada španske kritike, nagrada Euskadi, nagrada Millepages, Pariz, finalist European Literary Award, Glasgow, preveden v petnajst jezikov). Sestavljen je iz 26 bolj ali manj samostojnih kratkih zgodb, ki pa so med seboj povezane s spominom, literarnimi deli, romanesknimi osebami, krajem Obaba ali motivi, tako da oblikujejo posebno homogeno celoto. Lahko trdimo, da je to roman o pisanju zgodb, čeprav so samostojne in ima vsaka svojo témo. Sklopi zgodb so trije (Otroštva, Devet besed v čast vasi Villamediana, Iskanje zadnje besede), povezujeta pa jih podobna mitična atmosfera in okolje, ki sta lahko tudi alegorija Euskadija in alegorija sveta pripovedništva. Ta svet je svet spomina, dežela pripovedovanja, imenovana Obaba, kamor se stekajo vse zgodbe. Pogosto ironični Atxaga, ki ga nekateri očarani časopisni kritiki primerjajo s Šeherezado, v to besedilo vključuje kronistične in metafizijske prvine, elemente iz ljudskega pripovedništva, detektivk, srhljivk, Tisoč in ene noči, povzema zgodbe, navaja, se navezuje na dela iz svetovne književnosti, literarno teorijo ... Omenimo, da Atxaga v pesniške zbirke vključuje tudi kratke zgodbe (ali hibride) in nekatere izmed njih lahko najdemo tudi v sklopih zgodb v *Obabakoaku*. S takimi prenosi pa Atxaga povezuje svoje pesniško in prozno ustvarjanje, njegova proza pa je v navezi z drugimi umetniškimi deli, popršena z navajanjem odlomkov iz del drugih avtorjev, aluzijami in asociacijami. Kaže, da Atxaga korak za korakom in z občutkom med literarnimi deli tke nekakšno mrežo (mrežo literarne dežele Obaba?), s katero ne samo da jih med seboj mednarodno in tematsko povezuje, temveč tudi gladi meje med njihovimi zvrstmi. Na bazarju zgodb dežele Obaba najdemo tako najrazličnejše avtorje

---

* 'Obabakoak' pomeni 'stvari, ljudje iz Obabe', svobodnejši prevod bi bil lahko 'zgodbe iz Obabe'; prevodi tega dela ohranjajo izvorni naslov.

kot najrazličnejše pripovedi in dela, v njem od pripovedovalcev zvemo, kaj odlikuje dobre kratke zgodbe, kako narediti plagiat, kako v petih minutah napisati kratko zgodbo, vse skupaj pa je pospremljeno s primeri. Posebnost romana je zanesljivo tudi nekakšen Atxagov magični realizem. Prostor, ki ga največkrat opisuje in kamor so umeščeni njegovi junaki, je namreč nenavadna vas Obaba, kjer je vsakdanje življenje prebivalcev zaznamovano z miti, legendami, vražami, nenavadnimi običaji in simboli, ki so nam lahko daleč, a hkrati zelo blizu. V Obabi se srečujejo starodavno in sodobno, tukaj in tam, zunaj in znotraj, denimo najnovejši športni avto in kuščar zmaj (Atxagov "*lagarto, lizard*" iz rodu *Lacerta viridis* kar vpije po podrobnejšem raziskovanju ali študiji te pomembne "živalske" vrste, ki je bistvena za razplet v *Obabakoaku*), baskovska pesem iz 17. stoletja in zgodba sufijev, Čehov in Borges. Najodročnejša četrta Obaba se imenuje Albanija, kamor včasih celo posije sonce, ljudje se včasih tudi spremenijo v živali, osebe, s katerimi se pripovedovalci srečujejo, so čudaki s svojimi pravili, hrepeneči sanjači, ki živijo v iluziji, pisatelji in ljubitelji literature, vsi skupaj pa so dežela, v katerem je sleherno dejanje del življenja, zgodba. Posamezniki, ki so kakor koli povezani z Obabo (ali pa s kastilsko vasjo Villamediana), imajo poleg povezanosti z literaturo še en skupni imenovalec: samoto duše, ki jo ustvarjajo njihova hotenja in hrepenenja. Osamljena mlada učiteljica v hladni Albaniji, kanonik s skrito krivdo ("Že tri leta živim v Obabi. Ni to dovolj samote?"), ljudje, ki se hote zatekajo v samoto, samotarji po značaju, in ljudje, ki so prisiljeni živeti v osami, večina se ne zna, noče ali ne more povezati z zunanjo stvarnostjo, temveč živi v abstraktnem, idejnem, mističnem in sanjskem svetu.

Romana *Osamljeni mož* (*Gizona bere bakardadean, El hombre solo*, 1993) in *To nebo* (*Zeru horiek, Esos cielos*, 1996) se od *Obabakoaka* precej razlikujeta. Dogajanje je postavljeno v znan, "stvaren" prostor in čas (blizu Barcelone, vožnja z avtobusom od Barcelone do Bilbaa, osemdeseta leta). A vseeno ju s prejšnjim družijo nekatere teme (baskovska umeščenost, osamljenost duše), vključevanje številnih navedkov in aluzij.

Osamljenega moža vsi kličejo Carlos, ker je to njegov vzdevek iz militantnih let v Organizaciji. Po petih letih zapora s splošno amnestijo spustijo njega in prijatelje na prostost in tam jim uspe najti svoj prostor: skupaj odprejo hotel. V kleti svoje pekarnice da Carlos zavetišče aktivistoma

neke oborožene organizacije, ki ju išče policija. Ko postanejo tla vroča (aktivista ostaneta predolgo, vidi ju petletni sin njunih prijateljev, čedalje več je razhajanj mnenj v hotelu, čedalje več varnostnikov in policije opreza naokrog pod pretvezo, da varujejo poljsko nogometno reprezentanco, ki biva v hotelu ...), se Carlos znajde na Ozemlju Strahu: napetost, ki se kaže v treh notranjih glasovih glavnega lika, glasovih, ki vlečejo vsak na svojo stran, se stopnjuje, spreminja Carlosovo percepcijo v obsedeno stanje preganjane živali, bolj ko se bliža mejam tega ozemlja, večji je pritisk strahu. A glavnega junaka ne preganja le policija, temveč tudi in zlasti številni občutki krivde in njegova lastna preteklost, ki jih prinašajo glasovi. Ubil je človeka, poslal v sanatorij svojega lastnega brata, kriv je za stanje v hotelu, kriv bo za ... Ker se bo njegova krivda iz preteklosti nadaljevala v prihodnost, kaže, da zanj ni rešitve iz začaranega kroga, ki si ga je načrtal že zdavnaj, z vstopom v Organizacijo, ubojem, prikrivanjem, kaže, da je vsak njegov korak nujno napačen. Roman, ki se lahko meri z najbolj napetimi kriminalkami (kdo izdaja?, koliko ve policija?, kakšna bo naslednja poteza, presenečenje?, igra velike mačke in obupane miši, šah), pripoveduje o razočaranju posameznika, ki je verjel v utopijo, a se je njegov svet raztreščil na drobce, ki jih poskuša sestaviti v trenutkih preganjanja med varljivimi prebliski upanja. Trije glasovi (Podgana, njegov nekdanji mentor v Organizaciji Sabino, brat Kropotkin) v čustveno izpraznjenem Carlosu, ki ga le od časa do časa premoti bežen odsev hrepenenja po zelenih hribih rojstnega kraja Obabe (!), in glas ali odlomki iz dnevnika Rose Luxemburg razkrivajo plasti junakovega značaja, ga dialektično potiskajo v zgodbo in odločajo o njenem razpletu. S cinično in uničujočo močjo seveda najgloblje gloda Podgana. Roman je tudi razmišljanje o iluziji in o izgubi idealov, ki se ne nanaša samo na Carlosa in njegovo tako ožje kot tudi širše okolje – tega se Atxaga loteva s kritično ironijo – temveč tudi na revolucijo, ki ni upoštevala dejstva, da postanejo najpomembnejše ravno najmanj pomembne stvari, malenkosti, drobnarije, kaprice. To delo, za katero je Atxaga prejel špansko nagrado kritike, s katerim se je uvrstil med finaliste za špansko državno nagrado in ki je že prevedeno v več kot deset jezikov, odlikujejo odličen portret posameznika in družbe, nevidna nit skrajne dramatične napetosti in mojstrski dialogi.

Zadnji roman *To nebo* pripoveduje o poti iz Barcelone v Bilbao, o

vračanju nekdanje aktivistke militantne organizacije iz zapora domov. Na avtobusu, ki prečka severni del Španije, se začena soočati z zunanjim svetom, različnimi ljudmi, se spominja dogodkov iz bližnje in daljne preteklosti, sanja, premišljuje o tem, kaj prinaša prihodnost, bere. Tudi ta lik je čustveno izpraznjen, zaznamovan s preteklostjo in razočaranjem, psihično in fizično ustrahovan, a še premore toliko moči, da se odpelje domov, in še ohrani svoje bistvo, življenjsko upanje, ki ga bo vodilo naprej, pa čeprav mora začeti znova. Vprašanje je, kako se bodo na tak "tujek" (ki ni ne tukaj ne tam, temveč v nekakšnem eksilu, izobčenosti iz okolja, ki zahteva zavezanost) odzivali drugi. Pa ne samo policija. V tem kratkem romanu je največ dialogov, v pripoved so vključeni pretekli dogodki, sanjski odlomki in navedki iz literarnih del, glasbenih besedil raznih avtorjev in ljudskih pesmi iz različnih kulturnih okolij (José de Espronceda, D. H. Lawrence, Joseba Oteiza, The Smiths, Violeta Parra, R. L. Stevenson ...).

Zadnja zbirka Atxagove poezije in kratke proze, ki je pravzaprav izbor že natisnjenih pesmi, proze iz knjig, fanzinov in drugih publikacij, se imenuje *Nova Etiopija* (*Nueva Etiopía, canciones, conversaciones y poemas*, 1996), ima pa to posebnost, da so v knjigi predstavljena tudi dela slikarja Joséja Luisa Zumete in da so pesmi, ki so predstavljene v dveh jezikih in ki so jih uglasbili znani baskovski glasbeniki (Gari, Itoiz, Mikel Laboa, Jabier Muguruza, Ruper Ordorika, Tapia eta Leturia), posnete na priloženi plošči: *Desolatio, Lizardija* in *Reggae metuljev* lahko poslušamo, v euskari. Res so dobri komadi.